

CEREMONIALUL FUNERAR – STRUCTURĂ ȘI SEMNIFICAȚII

Cornel BĂLOȘU

1. Semne prevestitoare de moarte

În Salcia (sat al comunei Argetoaia, județul Dolj, la interferența cu Mehedințiul), se crede că moartea poate veni întempestiv, dar poate fi anunțată și prin diferite semne. O taxonomie a acestor semne, în funcție de spațiu, de cine le revelează și cui se adresează, nu este relevantă. Întocmirea, prin urmare, a unei asemenea clasificări are doar rolul de a simplifica demersul nostru.

Cele mai multe semne premonitorii aparțin *animalelor și păsărilor*. Când urlă *câinele*, mai ales în nopțile cu lună, va muri cineva din casă¹. Nici o analiză a sensurilor simbolice ale câinelui nu este în măsură să expliciteze irefutabil o asemenea credință.

Și asta, pentru că, în general, în mitologia românească, câinele este animalul care „oferă gândirii mitologice imaginea exemplară a prieteniei și devoțiunii”². Romulus Vulcănescu consideră că, dimpotrivă, ambivalența caracterului mitic al câinelui carpatic a fost întărită de migrația indo-europeană, care a „colportat superstiții, cutume vechi și tradiții noi despre câine”³. Această prezumție poate fi considerată adevărată, ținând cont că prima funcție mitică a câinelui este aceea de animal psihopomp, călăuză a omului în întunericul morții⁴. Câinele, ca animal psihopomp, este întâlnit în cultura germanicilor, a vechilor mexicani. Atribute funerare (psihopompe) avea acest animal și în Persia.

Hecate, zeiță considerată a fi de origine tracă, similară cu Bendis⁵, a fost asimilată uneori Lunii și avea drept animal favorit câinele, în care se transforma uneori prin vrăji. Expresia românească „urlă ca câinele la Lună”, precum și credința amintită, par să țină de un asemenea fond mitologic. Ținând cont de lipsa rolului psihopomp al câinelui în obiceiurile și creațiile spirituale orale ale românilor, nu putem trage însă o concluzie peremptorie în acest sens. Mihai Coman susține că această „omisiune” (a câinelui psihopomp, n.n.) se datorează faptului că în mitologia română comunicarea între cele două lumi (existență și postexistență) are loc pe ape, iar nu pe căile pământene sau subpământene⁶. Rolul câinelui ar fi preluat, după opinia autorului citat, de vidră, „câinele de apă”.

În virtutea aceleiași afirmații, Mihai Coman neagă și rolul psihopomp al calului. Nu putem considera însă că opiniile de mai sus sunt adevărate, atâta vreme cât informațiile de teren le contrazic. În drumul său către lumea cealaltă, sufletul este condus de găină care „râcăie și ciocănește ca o cloșcă și sufletul o urmează ca un pui”⁷.

Considerăm că nu mai este cazul să lămurim rolul psihopomp al calului, chestiune analizată pertinent în literatura de specialitate. Este adevărat că sufletul trece o sumedenie de ape, izvoare, pâraie, râuri. El le trece însă pe deasupra, pe punți și poduri. Sufletul trece, nu pe ape sau prin ape,

ci peste ape. Trei dintre colacii rituali, care se dau de pomană la Salcia, la pomana de șase săptămâni, se numesc „Puntea Raiului“, „Paraschiva de la capu' podului“ și „Câmpu' cu doru'“.

Spațiul pe care îl străbate sufletul este deci unul complex, format din dealuri, văi și ape, într-o îngemănare aproape reală.

O altă posibilă explicație a credinței în puterea câinelui de a presimți spiritele rele, bolile grele sau chiar moartea – putere ce nu poate fi desprinsă de rolul funebru al câinelui – este sugerată de o legendă cu circulația generală în spațiul românesc și în care se spune că acest animal își are originea în viermii din cadavrul lui Cain⁸.

Și Simion Florea Marian enumeră câinele printre animalele care prevestesc moartea: „Dacă într-o casă se află cineva care trebuie să moară atunci câinele se apropie de casa unde e bolnavul și urlă, sapă sau cel puțin zgârie pământul de lângă acea casă“⁹.

Păsările au și ele atribute predictive, în special *cucuveaua*, *cucul* și *găina*. Când cântă „*cicumiaua*“ în gospodărie sau chiar împrejur, este rău de moarte¹⁰. Credința este generalizată în toate zonele etnografice ale României. Fiind pasăre nocturnă, cu un cântec sinistru, lugubru, *cucuveaua* a fost asimilată în cultura română (în cea tradițională, dar și în cea cultă) cu pasărea care prevestește moartea. „Prin părțile Năsăudului, pasărea se mai numea și pasărea morților“¹¹. Pliniu cel Bătrân și Ovidiu notau în scrierile lor că buha este o pasăre funebră, care semnaleză înfiorătoare prevestiri. Ca și câinele, *cucuveaua* se află în mitologia greacă, în relație cu Luna, simbolizând cunoașterea rațională și darul clarviziunii.

Cucul, pasăre cu un ciclu de viață foarte bine reglat după natură, care cântă la început pentru a anunța primăvara, dar care își prelungește apoi cântatul până la 10 iunie sau până la Sânziene, poate prevesti răul de orice fel, chiar moartea: „Dacă te spurcă cucul, moare cineva din neam“¹³. Pasăre misterioasă, la origine haiduc, *cucul* anunță moartea pentru că el cunoaște bine și lumea reală, dar și lumea de dincolo. El știe tot ce se întâmplă, este un călător cu atribute fantastice. Fie că a fost haiduc, fie unul din cei doi frați, fie hoțul care a furat caii, originea lui omenească îi creează premisele unei înțelegeri absolute a lumii de dincolo¹⁴. În unele din legendele, unde apare ca hoț al cailor sau al boilor sfântului Petru, este blestemat să se prefacă în pasăre și să fie cobe rea.

Dar când te poate spurca această pasăre?

La Salcia, se crede că primăvara, când îl auzi cântând din spate sau din stânga, sau când îl auzi cântând și ești nemâncat. În mitologia universală, *cucul* are puterea de a prevesti moartea pentru că apare în zori și însoțește dispariția umbrelor. „În tradiția vedică, el ar simboliza sufletul omului înainte și după încarnare“¹⁵. Cântatul lui este cobe și vestește a rău și în cazul când cântă pe vârful casei sau la ciukură sau pe claia de fân, sau chiar pe clopotnița de la biserică.¹⁶

Un teribil semn de moarte este atunci când *găina* cântă cocoșește¹⁷. Că această pasăre are rol psihopomp, nu mai este nici o îndoială. Mitologia română o amintește în strânsă corelație cu lungul drum al sufletului către postexistență. Găina se dă peste sicriu „pentru că va scurma ciolanele mortului la înviere, pentru că deschide calea pe lumea cealaltă sau... pentru că sufletul mortului să fie ușor ca fulgii“¹⁸. Atributele psihopompe ale găinii apar și în culturile Africii Negre sau în America de Sud.

Semnul de rău augur apare doar atunci când se contrazice ordinea naturală: când găina cântă cocoșește, când se destabilizează deci o ordine naturală, firească.

Și corpul uman poate prevesti o nenorocire. Când ți se bate *ochiul* stâng, e semn rău. La fel, când te doare inima sau dinții.

Ochiul, în special, are puterea premonitivă și pentru faptul că este în relație imediată, prin percepție vizuală, cu lumea înconjurătoare, dar are și șansa unei percepții intelectuale sau divine. La fel, *inima* poate fi considerată un organ transcendental, care aparține, în esență, mai mult sufletului (sau conștiinței) decât trupului. Intuiția ca formă de cunoaștere premonitivă ține de calitățile inimii.

După cum se știe, prin ochi se produce, de obicei, deochiul care poate cauza chiar și moartea. O altă categorie de semne este furnizată de gospodărie, de casă și de obiectele din ea. Dacă icoana din perete cade, e semn rău. Dacă trosnește ușa sau mobila, de asemenea. „Dar cel mai rău este când auzi ceasul din perete, fără să fie ceas“²⁰

Acest „ceasornic din perete“ se mai numește în spațiul românesc și „ceasornicul morții“, „tocănițoarea“, „ciocănelele“ sau „ciocănelele casei“. Rolul acestui ceasornic este să le anunțe și pe cele bune, dar și pe cele rele. În unele locuri s-a crezut că este un duh sfânt, care prevestește moartea²¹. Fiind în relație și cu șarpele casei, este și norocul său. Este deci bivalent. E rău și când bate, dar și când își întrerupe definitiv „activitatea“. Există credința, chiar la Salcia, că numai anumiți oameni aud ceasornicul casei: cei mai credincioși în Dumnezeu.

În concluzie, semnele care prevestesc moartea – resuscitate în special printr-un intermediar zoomorf sau avimorf – sunt transmise de divinitate. Intermediarul este în relație cu divinitatea și transmite semnul, fie că este apreciat, iubit de Dumnezeu, fie că are atribute funerare, adică este psihopomp, ori cunoaște bine lumea de dincolo. De altfel, puritatea animalelor „ajunge la desăvârșiri îngerești“²²

Sunt zile când animalele și chiar plantele capătă darul vorbirii. Țăranul crede că animalele sunt în afara binelui și a răului: „așa le-a făcut Dumnezeu“. Păcatul originar aparține, de fapt, omului. Animalele n-au suflet (sufletul lor este ca un abur subțire), dar soarta pe care le-a hărăzit-o Dumnezeu trebuie acceptată de către om.

2. Acte-rituale menite să ușureze sau să preîntâmpine moartea. Alte practici. Pragul dintre viață și moarte.

În concepția tradițională românească, moartea este naturală. Ea ține de însăși condiția omului pe pământ. Așa este judecată și azi de țărani.

În perioada interbelică și ulterior, s-au stârnit discuții aprinse asupra caracterului psihologic pesimist sau optimist al românilor. Evident că nu s-a răspuns peremptoriu nici de-o parte nici de cealaltă. Împăcarea românului cu moartea (și acceptarea ideii de moarte) nu ține neapărat de o structură psihică definitivă și imuabilă, ci mai ales de un parcurs istoric, cultural și social distinct. Acceptarea morții ca un dat natural, atunci când vine la marea bătrânețe, și respingerea morții intempestive, care dezechilibrează ordinea firii, țin de înțelegerea exemplară a menirii și rolului omului pe pământ.

„Bătrânii cu credința lui Dumnezeu aveau, pe vremuri, neliniștea morții, dar nu erau obsedați de teama ei. Manifestau împăcarea cu moartea, iar nu groază față de ea“²³.

Personal, dacă-aș fi întrebat (cu toate că sufletul și psihicul unui popor nu sunt date de suma sufletelor indivizilor ce-l compun) cum este românul, aș răspunde printr-o butadă livrescă: românul este așa cum este.

Între oltean și pământ, s-a creat în veacuri o legătură indestructibilă. La întrebarea „de unde ești“? olteanul răspundea și chiar mai răspunde „sunt de pământ de la...“. Prin urmare, „el are sentimentul unei intimități materne cu pământul“²⁴.

Spațiul, fie el câmpie, vale sau munte, a fost apropiat românului, care l-a iubit și respectat.

Uneori, în cazuri extreme, a apelat la el ca la o unică și miraculoasă salvare. Căci „natura îi poate ajuta omului atât de mult, fiindcă e învrednicită și ea cu har înaintea Dumnezeirii“²⁵.

Săteanul din Salcia, cu puțină vreme înainte, culca muribundul care se chinuia pe pământ, lângă vatră. O altă imagine etnografică (tot de la Salcia) ne-o arată și pe femeie născând în colțul sobei, pe fân. Acolo rămâne trei zile până la ursitori. Abia după ursitori trecea în pat²⁶. Deci și nașterea și moartea (elementele fundamentale ale unui ciclu) se produceau pe pământ, element cosmic primordial.

Nașterea pe paie, este confirmată și de Ch. Laugier: „Lehuza sta culcată pe stratul de paie cu copil cu tot trei zile, în care timp rămâne cu cămașa cu care a apucat-o facerea“²⁷.

Legătura sălcenilor cu pământul a fost și este naturală, firească, sensurile magico-mitice ale acestui intimități au fost uitate într-un demers istoric de sute de ani. Țăranii din Salcia, mai ales copiii, umblă și azi desculți de la Sânziene și până la Sfânta Maria. Pământul servește și la construirea caselor. Când copilul se rănește, pe rană i se pune, de asemenea, pământ. Când femeia iese la plimbare prin sat cu pruncul înfășat în brațe „loa di su vadră o țăr de pământ și-i dădea pe obraz“²⁸.

Mircea Eliade intuia preeminența pământului în ciclul vital al omului: Viața nu e altceva decât desprinderea din măruntaiele pământului, moartea se rezumă la întoarcerea acasă...; dorința atât de frecventă de a fi îngropat în pământul patriei nu este decât forma profană a autohtonismului mistic, a nevoii de întoarcere în propria casă...²⁹

În Muntenia și Oltenia, când oamenii erau loviți de trăsnet sau cădeau bolnavi intempestiv, se proceda la înhumarea lor simbolică. O asemenea înhumare simbolică, ne spune tot Mircea Eliade, se practica și în Scandinavia.

Prin urmare, bolnavul, muribundul este regenerat prin acțiunea benefică a pământului.

În ultimă instanță, și punerea muribundului pe pământ, este tot un succedaneu (simulacru) de înhumare: „În vechea Chină, muribundul ca și nou-născutul sunt puși pe pământ. Pentru naștere sau pentru moarte, pentru intrarea în familie sau în viața ancestrală (...) există un prag comun, Pământul natal...“³⁰. Și exemplar, în aceeași ordine de idei: „Îngroparea simbolică, parțială sau totală, are aceeași valoare magico-religioasă ca și botezul. Bolnavul este regenerat, se mai naște o dată...“³¹. NAȘTEREA, MOARTEA, NAȘTEREA...

Pământul este regenerativ pentru că este asimilat unui pântec enorm, fecund, care poate reda viața (Terra Mater). În concepția românească, pământul este viu, este însuflețit. Nu este sterp. El dă viață plantelor, hrănește oamenii și animalele. În legende cosmogonice, după ce Dumnezeu și Diavolul au făcut pământul, numai Dumnezeu l-a înzestrat cu toate cele. Brazda este un simbol al dumnezeirii pământului. Ea are atribute magice. Cu ea pe cap se jura pe dreptate. Era sfântă. Cu ea se invoca belșugul (și se mai invocă chiar la Salcia) în obiceiurile de primăvară (Floriile și Proorul). Pământul este „rodos“ pentru că este bisexual. Într-o legendă culeasă de E. Niculăiță-Veronca se spune că partea de deasupra a pământului este bărbat, iar cea „dinlăuntru“, femeie. Acest motiv al dualității este universal. Chinezii, spre exemplu, și-l reprezintă prin Yin (negativul, primitivul) și Yang (pozitivul, determinantul). În cultura greacă, Hasiod poetizează pe Gea, pământul, care are harul fecundității prin coapsele-i largi³².

Câteva credințe ale românilor vituperează lipsa de respect față de pământ. Nu e voie să bați pământul cu bățul; olarul va fi pedepsit pe lumea cealaltă pentru că chinuiește pământul, ne spune o legendă culeasă de E. Niculăiță Veronca. Tudor Pamfile ni-l prezintă antropomorf (!). Când omul are un parcurs imoral, pământul nu-l rabdă, nu-l mai suportă, îl înghite, îl devoră – de unde blestemul invocat și la Salcia. „Mânca-te-ar pământul“!

În aceeași ordine și rânduială naturală cu interferențe cosmice, și alte elemente pot ajuta omul în viața sa.

Când paralizase soacra uneia dintre informatoarele de la Salcia și nu se făcea bine, dar nici nu putea să moară, nora s-a dus la o babă care a luat apă de la trei fântâni. A luat-o dis-de-diminează, înaintea tuturor. Și, când a mers să ia apă, n-a vorbit cu nimeni. Nici când s-a întors. Chiar dacă era întrebată de ceva, n-avea voie să răspundă. „Și a venit cu apa aia și a dat-o femeii“³³. Că apa este esențială în mitologia românească pentru puterile ei magice ne-o demonstrează și informația că, înainte de a pleca la luptă, dacii făceau baie în Danubius. În urma cufundării în apa sacră a fluviului, ei deveneau mai puternici, renășteau. Un primat cosmologic al apei este denotat și de legende românești. După cum se știe, la început, în illo tempore, pământul plutea pe apă, iar la începutul începutului a fost numai apă³⁴. Legende românești relevă faptul că apa este și sângele pământului, dar este și pedeapsa lui Dumnezeu la înrăirea oamenilor (Potopul lui Noe). Pentru a nu se crede că apa este vindicativă trebuie precizat că Potopul... nu are sens numai ca supremă sancțiune a omului, el distruge în toate mitologiile, o lume care devenise irațională... pentru a o înlocui cu alta rațională³⁵. Deci o moarte urmată de epifanie. În exemplarul studiu „Sacru și Profan“³⁶, ca și în „Tratatul de istorie a religiilor“, Mircea Eliade conchide că apa simbolizează suma universală a virtualităților... iar imersiunea este, de fapt, o întoarcere în preformal. Contactul cu apa înseamnă întotdeauna o regenerare: soluția este urmată de o nouă naștere. Apa este pe cât de regenerativă pe atât de purificatoare și de benefică. Marele istoric al religiilor consideră că și botezul creștin este tot un simbol al morții și reînvierii acvatice.

În cultura occidentală, se vorbește de un plurisemantism al apei. Gaston Bachelard, în studiul „Apa și visele”³⁷, dezvăluie faptul că apa, fie că este apă limpede, de primăvară, fie că este apă „grea” sau maternă, este înainte de toate un element primordial, care prinde și dă viață cu o ușurință uimitoare. Dar apa, „substanță de viață, este și substanță de moarte”³⁸. Autorul amintește și de ritualul acvatic de înmormântare. Despre un asemenea ritual vorbește și Ion Ghinoiu, considerându-l posibil în spațiul proto-românesc³⁹.

Apa, ca element primordial regenerativ, purificator, este omniprezentă în obiceiurile românilor, iar ca simbol și în creația lor spirituală. Amintim apa vie și apa moartă, prezențe simbolice sistematice în basmul românesc. Datorită relațiilor amintite, apa are și puteri divinatorii: „Când cineva este grav bolnav, pentru a ști dacă va trăi sau nu, se iau 9 păhărele cu apă și se pun într-un vas să stea până a doua zi în casa bolnavului. În ziua următoarea se măsoară din nou. Dacă a crescut apa... bolnavul va trăi. Dacă nu... va muri”⁴⁰. În același sens, „când cineva din clasă este bolnav..., se adună mai multe rămurele de Lemnul Domnului și se pun într-o oală cu apă, la foc foarte mic. Dacă a doua zi apa se face roșie, bolnavul va muri, dacă va fi albă, înseamnă că va trăi”⁴¹.

Sunt totuși momente în an când apa poate fi spurcată datorită unui dezechilibru cosmic. De aceea, la Bobotează se aruncă o cruce în apă. Se știe că la Bobotează sătenii din Oltenia își turnau și chiar își mai toarnă apă în cap dis-de-diminează. Merg la biserică și iau „agheasmă” pe care o păstrează tot anul pentru puterea ei benefică.

Punctăm în treacăt, fără a intra în amănunt, o credință interesantă întâlnită la Salcia: „Cât timp e mortu-n casă, nu e voie să se măture, să lucreze; nici vecini n-au voie. Numai cei ce sunt dincolo de pârâu au voie. Dacă trece o apă printre ei, e voie”.

3. Alte practici

Informatoarea Maria Cruceru ne relatează că e bine, atunci când muribundul se chinuie, să-i pui sub pernă un cântar sau un topor. Și că, de asemenea, este bine să-l muți dintr-un pat în altul, sau dintr-o cameră în alta. E bine, în aceiași ordine, să-i schimbi lumânarea. Asemenea practici le întâlnim citate și de Simion Florea Marian. La Salcia, muribundului i se schimbă perna de pene cu o pernă umplută cu paie sau fân. Informatoarea Maria Glăvan ne-a povestit și despre o altă practică menită să ajute bolnavul:

„Bărbatu-meu a zăcut doi ani de zile și io, atunci, m-am dus la biserică de la Cernătești cu cămașa lui și cu apă ca s-o citească popa”. Ne-au fost dezvăluite și altele: „Când am fost io bolnavă, m-am dus la o vrăjitoare. Mi-a făcut cineva din altu sat, din Cornița, două păpuși. Le-a descântat și am venit cu ele acasă. Și bărbatu-meu a tăiat-o pe-a strină. Da sânt unii care nu vor, că zăc că, dacă ea moare (nevasta), eu cu cine mă mai arănesc.”⁴³ Baba Maria Glăvan ne-a relatat și ea o practică asemănătoare: „Mireasa pune-n sân o păpușă și-un briceag. Păpușa o făcea dintr-o cârpă. O lega cu ață. Cânt' se-mbolnăvea, spăla briceagu-n apă și bea apa aia, și-i trecea”. Se pare că în sat a fost practicat și descântecul. Mulți săteni își amintesc de ultima mare descântătoare, Leana lu'Geică; ea descânta și de pocitură, și de bubă, și de dălac, și de deochi, dar se pricepea, zic unii, și la vrăji.

Când copiii sunt bolnavi (la Salcia), li se dă față pe prag, sau sunt dați de pomană prin fereastră, ori peste prag. Iar dacă sunt mulți morți infantili în casă, copiilor, care-au rămas, li se schimbă numele.

4. Pragul dintre viață și moarte.

Preotul vine la mort pentru a-l spovedi și griji, când nu mai este nici o speranță; rudele și vecinii se perindă în liniște prin camera muribundului. Vin la iertăciune. Se pare că în sat mai sunt și oameni aprigi care refuză să meargă la iertăciune. Este semn rău dacă muribundul moare fără lumânare. Și, dacă se întâmplă, în noaptea de Paști, trebuie să mergi la biserică să-i dai de pomană un cocoș alb⁴⁴.

„Cu lumânările cu care a murit să duc trei oameni, dacă e bărbat, sau trei femei, dacă e femeie; doi merg cu găleata să ia apă, să-i facă baie, și celălalt merge cu luminile aprinse cu care-a murit. Dupe aia el țâne lumânarea lângă mort, până-l spală, până-l îmbracă și-l pun pe pat. Dupe ce-l pun în pat, din lumânările astea să aprinde o altă lumânare (faci cruce pe ea), care să pune în sfeșnic și stă lângă capu' mortului”⁴⁵.

Pentru cele trei lumânări care au dat lumina trebuincioasă mortului pe lumea cealaltă, se fac imediat după moarte trei turtițe din făină de grâu. Aceste turtițe vor fi date de pomană unui băiat (în fiecare zi câte una), dacă mortul este bărbat, sau unei fetei, dacă mortul este femeie. Cele trei turtițe cu lumânările respective sunt așezate pe o măsuță, în camera mortului. Turtițele sunt puse pe un ștergar (prosop) care și el se va da de pomană în ultima zi.

Mortul are nevoie de lumină, spun informatoarele, pentru că lumea de dincolo este întunecată. Cine moare fără lumină, se consideră în Salcia, a fost ori păcătos, ori cei ai casei n-au avut grijă suficientă și atunci vor pătimi și mortul, și ai casei. Pe podea, lângă „ciumag“, pe un prosop, se așează 2 pahare cu apă și unul cu vin. După moarte, în spatele ușii unde muribundul și-a dat suflul, se pune un „ciumag“, iar pe ciumag o cămașă de-a mortului. Se crede că acolo vine suflul să se ascundă, când se întoarce din peregrinările sale. El, suflul, colindă prin locurile reale, șase săptămâni. Se remarcă în semnele prevestitoare de moarte și în practicile de după moarte prezența obsedantă a cifrei trei: trei lumânări, trei turtițe, trei pahare cu apă, trei fântâni. În mitologia greacă, cifra trei avea semnificații sacre, evocând triumghiul marilor divinități – Zeus, Atena, Apollo. Să amintim și trinitatea biblică și avem un număr perfect cu puteri magico-mitice.

FUNERAL CEREMONY – STRUCTURE AND SIGNIFICATIONS

The author analyses, in a well-defined administrative and cultural area, in our case the Salcia locality, which the death foreboding signs, are, how they are transmitted and by whom, taking into account the information obtained on delegation as well as the information included in the traditional ethnographical collections and questionnaires.

There are revealed, described, interpreted some other ritual acts, meant to forestall death or to make it easier.

NOTE

1. Informație de teren de la Glăvan Maria, 84 de ani, Salcia, 1995.
2. Mihai Coman, *Mitologia populară românească*, vol. I, București, Editura Minerva, 1986, p. 59.
3. Romulus Vulcănescu, *Mitologia română*, București, Editura Academiei, 1985, p. 531.
4. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. I, București, Editura Artemis, 1994, p. 326.
5. Victor Kembach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1983, p. 256.
6. Mihai Coman, *op. cit.*, p. 62;
7. Ovidiu Papadima, *O viziune românească a lumii*, București, Editura Seculum I.O., 1995, p. 54.
8. Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului*, București, Editura Minerva, 1970, p. 278.
9. Simion Florca Marian, *Înmormântarea la români*, București, Editura Grai și Suflut – Cultura Națională, 1995, p. 8.
10. Informație de teren de la Maria Cruceru, 54 de ani, Salcia, 1995.
11. Simion Florca Marian, *op. cit.*, p. 9.
12. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, p. 407.
13. Informația de teren de la Maria Cruceru, Salcia, 1995;
14. Ovidiu Bârlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 147.

15. Jean Chevalier, Alain Geerbrant, *op. cit.*, p. 407.
16. Simion Floarea Marian, *op. cit.*, p. 11.
17. Informația de teren de la Maria Cruceru și Maria Glăvan, Salcia, 1995.
18. Ion Mușlea, Ovidiu Bâlea, *op. cit.*, p. 435.
19. Informație de teren de la Elisabeta Ionescu, 60 de ani, Salcia, 1995.
20. Informație de teren de la Maria Cruceru, Salcia, 1995.
21. Ion Muslea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 459–461.
22. Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 93.
23. Gheorghe Iordache, *Românul între ideal și compromis*; Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 102.
24. Gheorghe Iordache, *Idem*, p. 103.
25. Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 93.
26. Informație de teren de la Maria Cruceru, Salcia 1995.
27. Charles Lugier, *Sănătatea în Dolj*, Craiova, Institutul grafic Samitca, 1910; p. 51.
28. Informații de teren de la Maria Glăvan.
29. Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 225.
30. Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 225.
31. Mircea Eliade, *Idem*, p. 25.
32. Gheorghe Vlăduțescu, *Filozofia legendelor cosmogonice românești*, București, Editura Minerva, 1982, p. 76.
33. Informație de teren de la Elisabeta Ionescu, Salcia, 1995.
34. Elena Nicoliciță Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, Cernătești, Tipografia Izidor Wieger. 1903, p. 5.
35. Gheorghe Vlăduțescu, *op. cit.*, p. 71.
36. Mircea Eliade, *Sacrul și Profanul*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 113–119.
37. Gaston Bachelard, *Apa și visele*, București, Editura Univers, 1995.
38. *Idem*, p. 84.
39. Ion Ghinoiu, *Cimitirul în peisajul etnografic contemporan; Ritualul funerar în Anuarul Institutului de Cercetări Etnografice și Dialectice*, București, 1985, p. 533–534.
40. Elena Niculiță Voronca, *op. cit.*, p. 959.
41. Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 23.
42. Informație de teren de la Ana Bălășoiu, 52 de ani, Salcia, 1995.
43. Informație de teren de la Maria Cruceru, Salcia, 1995.
44. Informație de teren de la Ana Bălășoiu, Salcia, 1995.
45. Informația de teren de la Maria Cruceru, Salcia, 1995.